

«ВТОРИННІ ДЖЕРЕЛА» КЕЛЬТСЬКОГО ТА ГЕРМАНО-СКАНДИНАВСЬКОГО МОДУСІВ В СУЧАСНІЙ ПОПУЛЯРНІЙ КУЛЬТУРІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЖАНРУ ФЕНТЕЗІ

Андрій Пількевич

«SECONDARY SOURCES» OF CELTIC AND NORSE MODES IN MODERN POPULAR CULTURE THROUGH THE PRISM OF FANTASY

Andrii Pilkevych

The article deals with the main sources of the modern fantasy genre, presented in the form of several blocks of borrowings. First of all, this is the influence of the figures of the «Celtic Revival», who were engaged the search, recording and systematization of mainly Irish, Scottish and Welsh tales, myths and a wide range of folklore material. This legacy was transformed into an original literary tradition characterized by a combination of legendary heritage with fictional art elements and authorial reworking. Examples of pseudo-translations from Celtic languages presented as authentic, such as the work of James Macpherson. The article identifies the key figures of the «Celtic Revival» and singles out their works, which, in the opinion of the author, had the greatest impact on the formation of the fantasy genre. In particular William Butler Yeats, Isabella Augusta Persse (usually Lady Gregory), Thomas Moore, Edward John Moreton Plunkett (usually Lord Dunsany), Irish writer, poet, painter – George Russell, Irish playwright, poet, writer, collector of folklore – John Millington Synge, Irish writer Alice Letitia Milligan. The Romantic Age in English literature had a significant impact on the fantasy genre. The author analyzed the most relevant creative developments in this connection: William Blake, John Keats, William Wordsworth, Percy Shelley, Samuel Taylor Coleridge, Robert Southey, Walter Scott, Mary Shelley. Gothic fiction and in particular Gothic novels, is an equally important «factor of influence». First of all, it is about Horace Walpole, Clara Reeve, William Beckford, Matthew Gregory Lewis, Ann Radcliffe, Bram Stoker. The author presents a vision of the «wide treasury of inspiration» opus of the main archetypes of European fantasy, which also includes «German Romanticism». It is represented Ludwig von Arnim, Ernst Hoffmann, Ludwig Uhland, Friedrich von Hardenberg (usually Novalis), Ludwig Tieck, Joseph von Eichendorff.

Keywords: popular culture, fantasy, Celtic mythology, Norse mythology, Celtic Revival, Romantic Age in English literature, Gothic fiction, German Romanticism.

Сучасна популярна культура є надзвичайно динамічним явищем, що зберігає традиційні форми представлення і, водночас, виходить далеко за їх межі. Це інтегральна площина, що охоплює вже не тільки значний сегмент літератури, кінематографу, музики, образотворчого мистецтва та відеоігрової індустрії. В значній мірі завдяки можливостям соціальних мереж, засобам масової інформації та блогінгу розуміння цього поняття можна розширити до «навігаційної моделі» комунікації, системи впорядкування та поширення інформації. Популярна культура конструює інтерактивне середовище, що об'єднує умовних виробників (суб'єктів, які продукують і відповідно створюють пропозицію) та споживачів. Це глобальна формація взаємопов'язаних мереж, сполучення яких відбувається, головним чином, за допомогою Інтернету. Вільна мультиплікація творчих здобутків та ідей міжнародних учасників, що об'єднані універсальною для усіх континентів та вікових категорій когнітивністю. Немає єдиного централізованого управління, кожен суб'єкт мережі претендує на створення нових архетипів та форм.

Сьогодні жанр фентезі продовжує займати одне з ключових місць в сучасній популярній культурі США, багатьох країн Європи і Азії. Феномен широкої популярності фентезі вимагає

глибокого вивчення з історичної, культурологічної, філологічної та психологічної точок зору. Жанр стрімко еволюціонує та набуває широкого різноманіття. До найбільш типових категорій можна віднести: епічне або високе фентезі, яке також називають «класичним», героїчне фентезі, історичне фентезі, міське фентезі, темне фентезі, наукове та технофентезі, RPG-фентезі, дитяче фентезі, романтичне фентезі, «чарівна країна», комедійне фентезі тощо. Важливість наукового аналізу перерахованих піджанрів обумовлена, перш за все, різницею їх аксіологічної конструкції. Фентезі викликає цікавість людей різного віку. Дітей приваблює казковий сюжет, дорослих – чарівний світ, що дозволяє відволіктися від повсякденності та віднайти прихований у творах зміст. Для того, щоб зрозуміти значення фентезі в сучасному світі, слід спочатку вивчити джерела його формування. Автор статті визначає дві базові категорії. До першої належать первинні джерела, що лежать в основі системи історичних та релігійно-міфологічних запозичень творчих доробків, як «батьків засновників» фентезі, так і сучасних авторів. Це, перш за все, ірландський, шотландський, валлійський та германо-скандинавський середньовічний епос та фольклорний матеріал, лицарські романи, середньовічні історичні хроніки, антична традиція про стародавніх кельтів та германців, образи міфології багатьох народів світу. Наповнення другої категорії автор пропонованої статті визначає наступним чином: творчий спадок діячів Кельтського відродження, Англійський романтизм, готична література (готичні романи) та Німецький романтизм.

Вплив творчого спадку діячів Кельтського відродження на становлення жанру фентезі важко переоцінити. Серед ранніх представників варто відзначити Чарльза О' Конора, що відомий своєю діяльністю, пов'язаною із записом та збереженням ірландської легендарної традиції, міфів та широкого кола фольклорного матеріалу. Його колекція оригіналів та копій гельських рукописів сформувала першу частину «Літописів Королівства Ірландії», що відомі також як «Аннали чотирьох магістрів». Автор доповнив ряд хронік середньовічної історії Ірландії численними коментарями та роз'ясненнями (О' Donovan 1891, р. 293). Поет Джеймс Макферсон на основі зібраної ним у Шотландії фольклорної традиції опублікував поему «Горець» та книгу «Уривки давньої поезії, зібрані в горах Шотландії». Окрім цього Макферсон став широко відомий своїми поемами, що були псевдоперекладом творчості легендарного кельтського барда Оссіана з гельської мови (згодом було встановлено, що тексти є вигадкою автора). «Оссіанівські поеми» умовно можна вважати своєрідним протофентезі (Stafford 1988, р. 157).

Вагомий внесок у подальшу літературну традицію зробив Вільям Батлер Єйтс. Його творчість характеризується широким використанням ірландської міфології, а також значним впливом окультизму (Seiden 1962, р. 7). Відзначимо, перш за все, збірку ірландського фольклору «Чарівні народні казки», складену на основі його власних досліджень та збірник віршів «У сімох лісах» з лейтмотивами гельського епосу. Не менш важливими є твори: «Кельтські сутінки», «Країна, бажана серцю», «Вітер в очереті», «Затінені води», «Книга ірландської поезії», антологія ірландських казок з авторською переробкою – «Таємна роза». Особливо нагадує сучасне фентезі збірка «Подорожі Ойсіна» з її міфологічною стилістикою, загадковими кельтськими іменами та назвами. До вище наведених прикладів можна додати твір «Острів статуй» та п'єсу «Кетлін, дочка Холієна». Дорогоцінною «музою» натхнення для багатьох авторів «класичного фентезі» стала Ізабелла Августа Перссе, більш відома як леді Грегорі (Boland 2007, р. 14). Вона записала та здійснила літературну обробку багатьох популярних, а також, що складає особливу цінність, мало відомих ірландських легенд, казок та іншої фольклорної спадщини. Зі списку її робіт, насамперед, варто виділити: «Боги та воїни», «Поети та мрійники: дослідження та переклади з ірландської мови», «Кухулін з Мюртемна», «Книга святих і чудес згідно зі старими писаннями народу Ірландії» «Поетична книга Кілтартан, переклади з ірландської», «Книга історії Кілтартана». Серед митців Кельтського відродження, що відзначені своїм подальшим впливом, привертає увагу ірландський поет та художник Джордж Расселл. Традиційні гельські мотиви у поєднанні із значними літературними доповненнями у стилі містицизму представленні автором у наступних творах: «Пророча свічка», «Роз'яснення віщування», «Аватари», «Подих землі», «Божественне видіння», «Будинок титанів» (Allen 2003, р. 34). Водночас, до джерел літературних запозичень сучасного фентезі належать ірландські драматурги. Джон Міллінгтон Сінг популяризував традиційні сюжети ірландських саг у своїх п'єсах: «Дейдрре, дочка смутку», «Ірландський герой», «Вершники моря», а Еліс Мілліган – у п'єсі «Останній бенкет Фіанни». До представленої вище плеяди діячів незайвим буде додати Томаса Мура, перш за все, за його збірки «Ірландські мелодії» та «Священні пісні».

На особливу увагу заслуговує Едвард Джон Мортон Дансені, роботи якого без перебільшення можна віднести до вже цілком формалізованого фентезі в сучасному розумінні цього

терміну (Amory 1972, p. 55). Лорда Дансені вважають одним з батьків-засновників жанру фентезі завдяки його книгам: «Боги Пегани», «Час і боги», «Оповіді трьох півкуль», «Дочка короля Ельфландії», «Книга чудес».

Важливу роль у системі формування жанру фентезі відіграє Англійський романтизм. Вільям Блейк запропонував власну «Міфологію», як синкретизм біблійних текстів, античної та скандинавської епічної традиції та світоглядних ідей англійських та німецьких окультистів-містиків XVI – початку XIX століття (Bentley 2001, p. 22). «Міфологія Вільяма Блейка» викладена у його «пророчих книгах», зокрема, «Шлюб Раю та пекла», «Ведіння дочок Альбіона», «Америка: Пророцтво», «Європа: Пророцтво», «Перша книга Урізена», «Пісня пізнання», «Книга Лоса», «Пісня Лоса», «Книга Аханії», «Тіріель», «Мільтон», «Еманація Гіганта Альбіона». Варто відзначити поеми «Ендіміон» та «Гіперіон» письменника Джона Кітса. Творчість Персі Шеллі характеризується оригінальними прийомами естетичного поєднання міфологічних образів з пропонованою автором картиною світу. Серед його поем необхідно виділити: «Королева Маб», «Аластор», «Лаон и Цитна», «Атласька чарівниця», «Гімн Аполлону», «Адонаїс», «Епіпсіхідіон». Балади, триптихи, сонети та вірші Вільяма Вордсворта наповнені «чарівними» описами краси природи, що обрамлені стилістикою «готичного роману». «Чарівна природа» представлена як своєрідний притулок для людини, змученої від страждань, джерело натхнення, духовної підтримки. Літературні прийоми опису «гірських масивів, зелених розлогих долин, кришталевих чистих озер, вируючих річок та густих лісів» стали певним еталоном в англійській літературі (Gill 1989, p. 19). На особливу увагу заслуговують його «Ліричні балади», «Метелик», «Обіцянка безсмертя», «Мешканці прикордоння», «Річка Даддон» та «Повернення до Ярроу». Варто згадати видатного майстра поєднання міфологічної основи та власної фантазії Семюеля Тейлора Колріджа, автора поем «Старий мореплавець» та «Крістабель». Чинне місце належить поемам Роберта Сауті, що базуються на історичних та міфологічних сюжетах багатьох народів світу: «Талаба-руйнівник», «Медок», «Прокляття Кехами», «Родерік, останній з готів». Також джерелом натхнення для послідовників автора є його балади, створені на основі легендарної традиції Піренейського півострова, особливо «Королева Урака та п'ять мучеників». Водночас, Роберт Сауті відомий як перекладач лицарських романів, з яких найбільшу популярність здобули пригоди «Амадіса Галльського» та «Палмейрина Англійського». Важливо підкреслити, що автор є одним із перших популяризаторів образу «зомбі» у літературі. Це «гаїтянське» слово та саме поняття Роберт Сауті описує у своїй праці «Історія Бразилії».

Значний вплив на «творчу криницю» натхнення майбутніх авторів, що концептуалізували «фантастичні світи», здійснив Вальтер Скотт. Серед його величезного доробку варто виділити «шотландську тему», яка займає одне з головних місць у його творчості (Robertson 2012, p. 45). «Пісні шотландського прикордоння», «Марміон», «Діва озера», «Рокбі», романи «Гай Меннерінг», «Антиквар», «Пуритани», «Роб Рой», «Легенда про Монтрозе», «Пертська красуня», що описують природу Шотландії та побут її мешканців, насичені легендарною, глибинною фольклорною традицією і справляють враження присутності у «фентезі без самого фентезі». Найвищою віхою творчості Вальтера Скотта беззаперечно є його історичні романи, якими надихались та продовжують надихатись сотні письменників з усього світу («Айвенго», «Монастир», «Аббат», «Кенілворт», «Вудсток», «Квентін Дорвард», «Талісман»).

Серед англійських романтиків не можна не згадати Джорджа Байрона, Джона Вільяма Полідорі (автора першого художнього твору про вампірів «The Vampire», 1819 року) та Мері Шеллі, що відома, перш за все, своїм романом «Франкенштайн». Ця та інші роботи авторки, зокрема, «Вальперга», «Остання людина», «Перкін Ворбек», «Лодор» та «Фолкнер» залишили свій відбиток в процесі становлення жанру «наукової фантастики».

Важливим «фактором впливу» постає готична література, зокрема, готичні романи. Засновником цього напрямку вважається Хорас Уолпол, що у своїх творах «Таємнича мати» та «Замок Отранто» змалював певні обриси жанру (Sabot 2013, p. 38). Серед його послідовників варто звернути увагу на Клару Рів (авторка відома, головним чином, завдяки роману «Старий англійський барон») і Вільяма Бекфорда (містична казка «Ватек»). До основоположників жанру належить і Метью Грегорі Льюїс, що є автором «Жахливих повістей» та «Чарівних повістей». Серед широкого списку представників цього напрямку не можна забути про Енн Редкліфф. До її майстерності за натхненням у описі містичної «атмосфери жаху» і досі звертаються сучасні письменники та сценаристи різних жанрів. Романи авторки «Удольфські таємниці», «Італієць» та «Роман у лісі» у певному сенсі можна назвати навчальною хрестоматією. Та все ж, мабуть, найвідомішим автором жанру залишається Брем Стокер, творчість якого, в свою чергу, зазнала значного впливу «майстра опису привида» Шерідана Ле Фаню (романи: «Будинок біля

кладовища», «Дядько Сайлас», «Крізь затемнене скло»). З часом Брем Стокер здобув широку популярність своїм образом Дракули, що обумовило знайомство з його творінням усіх майбутніх корифеїв фентезі (Murray 2004, p. 23).

До «скарбниці натхнення» опусу магістральних архетипів європейського фентезі належить і Німецький романтизм. Втім слід відзначити, що з величезної плеяди його представників значно менша когорта поетів та письменників зверталась до тематики захопливих описів «магії природи», історико-міфологічної спадщини тощо. Серед них варто виділити Людвіга Арніма з його історичною новелою «Ізабела Єгипетська», де задіяні міфологічні істоти, зокрема, големи та духи альпауни. Автор присвятив багато часу збору та публікації німецьких легенд і народних пісень, що увійшли до його збірки «Чарівний ріг хлопчика» (Norris 1986, p. 26). Не менш важливою є спадщина німецького письменника Ернста Гофмана, майстра казкових романів та оповідей. На особливу увагу заслуговують «Блошиний володар», «Таємниці», «Дух вогню», «Піщана людина», «Майорат», «Кам'яне серце», «Принцеса Брамбілла», «Лускунчик та мишачий король», «Історія з привидам», «Вампіризм». Балади Людвіга Уланда сповненні героїкою середньовічного епосу, що забарвлена літературною обробкою автора, творчість якого, водночас, відмічена значним внеском у розвиток німецької медієвістики (Bausinger: 1988, p. 12). Фрідріх фон Гарденберг більш відомий під псевдонімом Новаліс в ключі заявленої тематики може бути цікавим такими роботами як «Учні в Саїсі», «Гіацинт і троянда», «Гімни звернені до ночі». Досить помітною є постать Людвіга Тіка, що уславився «Романтичними поемами», «Народними казками Петера Лебрехта», оригінальною літературною стилізацією середньовічних німецьких «народних книг», а також романами «Вільям Ловель» та «Подорожі Франца Штернбальда». І нарешті, згадаємо Йозефа Ейхендорфа, роботи якого характеризуються історико-літературною композицією з підкресленою увагою до природи (Schiwy 2000, p. 45). Перш за все, «Осінні чари», «Замок Дюранда», «Лицарі щастя».

Отже, жанр фентезі не є цілком оригінальним та може бути охарактеризований, як цілком логічне продовження європейської літературної традиції кінця XVIII – початку XX століття. Широкий пласт історичних, релігійно-міфологічних, лінгвістичних та стилістичних запозичень у творчості «батьків засновників» фентезі, а відтак і сучасних авторів не може розглядатись, як пряма рецепція першоджерел, зокрема кельтського та германо-скандинавського середньовічного епосу, лицарських романів, античної традиції тощо.

Список джерел та літератури ***References***

- ALLEN, N., 2003, George Russel and the New Ireland 1905–30. Dublin: Four Courts Press.
- AMORY, M., 1972, A Biography of Lord Dunsany. London: Collins.
- BAUSINGER, H., 1988, Ludwig Uhland. Dichter, Politiker, Gelehrter. Attempto: Tübingen.
- BENTLEY, G., 2001, The Stranger From Paradise: A Biography of William Blake. Yale University Press.
- BOLAND, E., 2007, Irish Writers on Writing featuring Augusta, Lady Gregory. Trinity University Press.
- GILL, S., 1989, William Wordsworth: A Life, Oxford University Press.
- MURRAY, P., 2004, From the Shadow of Dracula: A Life of Bram Stoker. London: Jonathan Cape.
- NORRIS, J., 1986, The Arthurian Encyclopedia «German Arthurian Literature (Modern).» New York: Garland Publishing.
- O'DONOVAN, J., 1891, The O'Conors of Connaught: An Historical Memoir. Dublin: Hodges, Figgis, and Co.
- ROBERTSON, F., 2012, The Edinburgh Companion to Sir Walter Scott. Edinburgh University Press.
- SABOR, P., 2013, Horace Walpole: The Critical Heritage. Taylor & Francis.
- SCHIWY, G., 2000, Eichendorf. Der Dichter in seiner Zeit. München: Ull Inc.
- SEIDEN, M., 1962, William Butler Yeats. Michigan State University Press.
- STAFFORD, F., 1988, The Sublime Savage: A Study of James Macpherson and The poems of Ossian. Edinburgh: Edinburgh University Press.

«Вторинні джерела» кельтського та германо-скандинавського модусів в сучасній популярній культурі через призму жанру фентезі

В статті розглянуто основні джерела формування сучасного жанру фентезі, що представлені у вигляді декількох блоків запозичень. Перш за все, це вплив діячів «Кельтського відродження», що займалися пошуком, записом та систематизацією, головним чином, ірландських, шотландських та вельських казок, міфів та широкого кола фольклорного матеріалу. На основі цих здобутків була створена оригінальна літературна традиція, що характеризується поєднанням легендарної спадщини з вигаданими художніми елементами та авторською переробкою. Розглядаються приклади псевдоперекладів з кельтських мов, що подаються як автентичні, зокрема, творчість Джеймса Макферсона. В пропонованій статті визначені ключові діячі Кельтського відродження та виокремлені їх твори, що, на думку автора, здійснили найбільший вплив на становлення жанру фентезі. Це Вільям Батлер Єйтс, Ізабелла Августа Перссе, більш відома як леді Грегорі, Томас Мур, Едвард Джон Мортон Дансені, ірландський поет та художник Джордж Расселл, ірландські драматурги Джон Міллінгтон Сінг та Еліс Мілліган. Підкреслено внесок Англійського романтизму у формування жанру фентезі. Автором проаналізовано та виокремлено найбільш актуальні творчі доробки Вільяма Блейка, Джона Кітса, Персі Шеллі, Вільяма Вордсворта, Семюеля Тейлора Колріджа, Роберта Сауті, Вальтера Скотта, Мері Шеллі. Не менш важливим «фактором впливу» постає готична література, зокрема, готичні романи таких авторів, як Хорас Уолпол, Клара Рів, Вільям Бекфорд, Метью Грегорі Льюїс, Енн Редкліфф, Брем Стокер. Автором статті представлено бачення «широкої скарбниці натхнення» опусу магістральних архетипів європейського фентезі, до якої належить і Німецький романтизм. Серед них виділяються Людвіг Арнім, Ернст Гофман, Людвіг Уланд, Фрідріх фон Гарденберг, більш відомий під псевдонімом Новаліс, Людвіг Тік, Йозеф Ейхендорф.

Ключові слова: популярна культура, фентезі, кельтська міфологія, германо-скандинавська міфологія, Кельтське відродження, Англійський романтизм, готична література, Німецький романтизм.

Andrii Pilkevych, PhD, Associate professor, Department of Ancient and Medieval History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Андрій Пількевич, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4154-064X>

Received: 03.03.2023

Advance Access Published: March, 2023